

LAKATOS TIBOR

Requiem egy eltűnőben levő műfajért, avagy
„*Húzd rá cigány csak azért is*” – de vajon meddig?

A muzsikus cigány családok legfőbb összetartó ereje, kettős identitásuk alapja a cigányzene. A magyar nóta iránti igény drasztikus csökkenésének lehettünk és lehetünk tanúi az utóbbi évtizedekben. Lehetséges, hogy az utolsó pillanatban születik ez az írás, hogy emléket állítson egy műfaj és azok kizárólagos művelői számára.

Személyes indíttatásból írom e sorokat, hiszen jómagam is muzsikus cigány családból származom, de nem a zene a hivatásom. Középiskolai tanár vagyok, még kedvtelésből sem fogtam hangszert a kezemben.

Fontosnak tartom egyértelművé tenni, hogy írásom tárgya a cigány népcsoportokon belül kizárólag a muzsikus cigányok. Talán nem árt, ha nagyon röviden definiálom ezt a csoportot. Magyarországon a cigányságnak három jelentős csoportja található. Az oláh-cigányok, a beás cigányok és a magyar cigányok, más néven „romungrók”. A magyar cigányok érkeztek a legkorábban hazánkba, nagyjából a 15–16. századra tehető az érkezésük. Ez a népcsoport mára teljesen elhagyta az anyanyelvét, és kizárólag magyarul beszél. A három népcsoport közül ők azok, akik leginkább integrálódtak és asszimilálódtak a társadalomba. A cigányság 70%-a közülük kerül ki. A muzsikus cigányok kizárólag a magyar cigányok között találhatóak.

Nagyjából a 19. század közepére tehető annak a folyamatnak a kezdete, amelynek eredményeképpen a 20. század első harmadának végére kialakultak az ún. zenészdinasztiák. Ezek a családok élesen elkülönültek a cigányság többi részétől, a magyar cigányok közül is. Jelentős mértékben asszimilálódtak, jómódú polgári életet éltek. A dinasztiák általában egymás között házasodtak, de gyakori volt a magyarokkal kötött vegyes házasság is. Bár több „krízishelyzet” is volt a század során, ez az asszimilációs folyamat nagyjából töretlenül zajlott, hiszen a többségi társadalom is a cigányságon belüli elkülönült, ún. „úri” cigány csoportként kezelte őket.

A 20. század 80-as éveitől csökkent az igény a magyar nóta iránt, és ez komoly kihívást jelentett a családok számára. A rendszerváltozás tovább erősítette a folyamatot. Az új politikai és gazdasági rendszer bizonyos hatásai a muzsikus cigányok életében egzisztenciális problémát okoztak. A

vendéglátóipari egységek privatizálása teljesen új munkaerőpiaci helyzetet eredményezett a cigányzenészek számára. Töredékére csökkent az éttermekben, szállodákban foglalkoztatott zenészek száma. Az állami és önkormányzati bérlakások tömeges kiárusítása lakásproblémákat okozott általában a cigány családokban.

A szakképzettség iránti megnövekedett igény, a munkaerőpiaci elvárások, valamint az információs technológia okozta igények megoldhatatlan feladat elé állították a muzsikos cigány családok döntő hányadát. A családfenntartó férfi eddigi életpályája a muzsikuseletről szólt, a befektetett energia és munka a zenetanulás területére koncentrálódott, amelyet más területre átváltani, konvertálni nem lehetett. A továbbképzés, átképzés lehetőségével a cigányzenész nem tudott élni, annál is inkább, mert a hagyományos szakmák és az ahhoz szükséges ismeretek, készségek, gyakran még az alapképzettségek sem álltak rendelkezésére, ezáltal nem lehettek versenyképesek a munkaerőpiacon. Amíg a vendéglátóipari egységek állami tulajdonban voltak, és kötelező volt zenekart alkalmazni a férőhely függvényében, szinte mindenhol volt élőzene. Amikor megszűnt az ilyen irányú kényszer, szinte pillanatok alatt eltűnt a cigányzene. A legtovább még a szállodákban alkalmazták a cigányzenészeket, de amikor azok is külföldi befektetők kezére kerültek, szinte lehetetlen lett megélni az eddigi módon.

A többségi társadalom által kialakított intézményrendszerhez, a piacgazdaság követelményeihez való alkalmazkodás a cigányzenészek számára túlzott elvárást jelentett. Sok muzsikuscigány-család szociális transzferkebből való megélhetésre kényszerült. A feketén alkalmazott zenészek el estek a munkajogi védelemtől, illetve azoktól az ellátásoktól, melyek munkaviszonyhoz kötöttek.

A cigányzenész-családok gyermekeiket már vagy polgári pálya felé irányítják vagy a zeneművészet területén a klasszikus, esetleg jazz-zene felé. Egyelőre úgy tűnik, hogy a rendszerváltozás megadta a kegyelemdőfést a cigányzenének és a cigányzenészeknek. Ami bizakodásra adhat okot, az az, hogy a cigányzenét többször is eltemették már, de mindent túlélte – idáig. Túlélte azt, amikor a 20. század elején megérkezett a jazz Amerikából. Zipernovszky Kornél így ír erről az időszakról: „Ezzel szemben kulturális és egzisztenciális harc bontakozott ki 1920 után, amikor már nemcsak a divatos zenék, hanem a zenekarok, a zenészek is Magyarországra jöttek azokra a helyekre, ahol addig a cigányzenekarok muzsikusai keresték a kenyerüket. A nemzeti érzés kifejezése letéteményesének gondolt cigányzenekar és az intenzív szenvedélyeket felkorbácsoló jazzband között létrejött összeütközést még az amerikai napisajtó is harcként ábrá-

zolta egy karikatúrában. A jazz hatása nem korlátozódott a kávéházak és műsoros szórakozóhelyek közönségére, a teljes szellemi és kulturális életen nyomot hagyott”.¹

Túlélte a 30-as évek világgazdasági válságát (a bevezetett kötelező megbiztosítási díjak miatt a 20–25 fős cigányzenekarok létszáma 8–10 főre csökkent). Túlélte a Rákosi-korszakot is, amikor osztályidegennek bélyegezték a cigányzenét.

A muzsikuscigány-önazonosság alapja a cigányzene hivatásszerű művelésén alapul. Ez jelentette a közelmúltig a legerősebb kohéziós erőt a családon belül, a családok között és ez a biztonság jelentette az önbecsülés bázisát, amely nélkül nem lehet felvenni a harcot a sztereotípiák és stigmák ellen. Gyakori szituáció manapság, hogy az idősödő cigányzenészek gyermekei keresik a helyüket a magyar társadalomban. Az egzisztenciális biztonság és önbecsülés manapság nem biztosítható a hivatásszerű zenéléssel. Ellentétben a többi cigány népcsoport tagjaival a muzikus cigányok nem rendelkeznek olyan „nem magyar” identitással, ami segítségükre lehetne. Nincs olyan érdekérvényesítő képességük, ami a (kizárólagos) cigány identitásukra épülne. Hiszen a családban ehhez nem kaphattak mintát. A beilleszkedést megkönnyítheti számukra a kapcsolati hálójuk, amely nem korlátozódik cigányokra, ugyanakkor nyilván kisebb-nagyobb mértékben, de őket is érik előítéletekkel kapcsolatos negatív élmények. Ellentétben a többi cigány népcsoport tagjaival, ők nem rendelkeznek olyan identitással, amit a „magyarságuk” konkurenciájának tekinthetnének.

A társadalom a kulturális diskurzusokban elvár bizonyos viselkedésmintákat, egyfajta hierarchikus cigányszerepet, kiváltképpen új, ismeretlen környezetben. Egyszerre kell megfelelniük a társadalmi elvárásoknak, ugyanakkor meg is kell őrizniük vagy éppenséggel ki kell alakítaniuk a saját önazonosságukat mindig ügyelve arra, hogy ne sérüljön a családtagjaikkal meglévő érzelmi viszonyuk.

A családokat összetartó, a családi viselkedés mintákat és az identitást meghatározó hivatásszerű zenélés már nem biztosítja a megélhetést a fiatal generációk számára. Itt elsősorban a magyar nótáról, kávéházi zenéről mint műfajról beszélek. Sok fiatal választja a komolyzenét, esetleg a jazzt, de ez a hivatás már nem bír a cigányzenéhez hasonló identitást formáló erővel.

Feltehetően a szóban forgó korosztály részben megőrzi muzikus cigány identitását, és át fogja örökíteni azt a gyermekei számára. Ebben

¹ Zipernovszky Kornél: Ki fog győzni – a jazz vagy a cigány – nehéz megjósolni. A cigányzenészek megvédik a magyar nemzeti kultúrát. *Replika* 2017/1–2.

fontos szerepet játszik, hogy ők még „előben” tapasztalták meg, hogy az édesapjuk zenél, s ez erős érzelmi kötődést jelent a műfajhoz is.

A gyermekek identitásának kialakulásában fontos szerepet játszik, hogy szüleik mindketten cigány származásúak-e, hogy szüleik zenészek-e, és ha igen, akkor milyen műfajt választottak. Közülük sokan már nem látják a szüleiket cigányzenészként vagy egyáltalán zenészként dolgozni. Nyilvánvaló, hogy a vegyes házasságok segítik az asszimilációs folyamatot. Az asszimilációt előidézi a már meglévő nyelvvesztés, amelyhez – véleményem szerint – az egyre gyakoribbá váló vegyes házasságok is hozzájárulnak, és az is, hogy egyre többen választanak maguknak „polgári” foglalkozást, de még ha a hivatásszerű zenélést is választják, akkor is a pop, a komolyzene vagy a jazz jöhet szóba elsősorban. Az asszimilációhoz járul hozzá továbbá, hogy a tanulás rendkívüli fontossággal bír a muzsikuscigány-családok életében. Az értelmiségivé válás a társadalom részéről növelheti az elfogadás erősödését és a sztereotípiák csökkenését.

A fent leírtak prognosztizálják, hogy a muzsikuscigány-családok számára legvalószínűbb alternatívának az kínálkozik, hogy néhány nemzedéken belül teljesen asszimilálódnak a magyar társadalomba. Bármennyire is szomorú, de az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy a magyar nóta és a híres cigányzene egy lassan feledésbe merülő szép fejezete lesz a történelmünknek. Remélhetőleg ez a rövid írás hozzájárul ahhoz, hogy minél tovább emlékezzünk erre a fejezetre!

Zárásképpen álljon itt Liszt Ferencnek néhány mondata, még akkor is, ha tudjuk, hogy szavait inkább az érzései, mintsem a tudományos megalapozottság vezérelték, hiszen szívébe zárta a muzsikus cigányságot.

„Tekintély, törvény, szabály, parancs, elv, ígérettartás, kötelesség reá nézve türehtetlen fogalmak és dolgok. (...) Leráztak magukról minden erkölcsi nyugót, minden társadalmi függést, minden belső köteleket, hogy annál jobban követhessék az érzés villanyos szikráját. Érezni: létök foglalatja, érezni akarnak bármi áron.”²

² Liszt Ferenc: *A cigányokról és a cigány zenéről Magyarországon*. Magyar Mercurius Kiadó, Bp., 50.